

IKERMATERIALAK

XV-XVII. mendeetako Euskal Herriko edizioa ikertzeko materialak¹

Iñaki LOPEZ DE LUZURIAGA MARTINEZ
Idazlea. Ikertzailea.

---

[1] Idazki hau sortzeko, "Edizioa XVIII. mendeko Euskal Herrian: datu kuantitatiboak, joerak eta inprimategien bilakaera Wikidataren argitan" artikulua ontzean (*Uztaro*, 2023) egin ikerlaneko datuak baliatu dira, gero gehitu diren beste batzuez gain.

LABURPENA

Artikulu honetan, XV. mende hondarretik XVII. mende amaiera arte, edizioak Euskal Herriko lurraldean izan zituen testuinguru, inprimatzaile eta idazlaren berri ematen da. Gaiaren inguruko orain arteko albisteak eta ikermaterialak sintetizatu, osatu eta eguneratu nahi dira aztergaiko lurralde osorako. Irakurleak aurkituko du Johannes Gutenbergek inprenta asmatu eta lau hamarkadara Euskal Herrira heldu zela, eta pixkanaka Nafarroa Garaian garatu zela lehenik, Kontrarreformaren epelean. Inprimatzaileak ibiltariak eta arrotzak izatetik, XVII. mendearan amaieran ekoizpena areagotu ahala, Iruñean, Baionan, Donostian eta Bilbon udal- eta foru-agintarien hegalpean finkatzen hasi ziren iraunkorki. Araban, berriz, 1722 arte ez zen moldiztegirik instalatu.

Gako-hitzak: Euskal Herriaren historia; edizioa; inprimatzailea; bibliografia; XV-XVII. mendeak.

ABSTRACT

This article sets out to contribute to the understanding of the editing context, printers and works existing over the territory of the Basque Country since the late 15th century until the late 17th century. It aims to synthesize, add to and update news and research materials produced on the subject to date. The reader will learn that four decades into its invention by Johannes Gutenberg, the press arrived in the Basque Country, developing gradually first throughout Upper Navarre on the heat of the Counter-Reformation. As production gained momentum in the late 17th century, printers, initially itinerant and foreigners, settled permanently in Iruñea (Pamplona), Bayonne, Donostia and Bilbao under the wing of town and regional authorities, while in Araba (Alava), no press was installed until 1722.

Keywords: History of the Basque Country; publishing; printer; bibliography; XVI-XVII centuries.

1. Euskal Herriko edizioaren ikuspegi orokorra

Euskal lurraldeetan inprenta sartzan hasi zenetik, pixkanaka hedatu eta finkatu zen. Gutenbergekin asmatu gailuak (1440-1450) iraultza ekarri zuen. Izan ere, aldeko izan zituen hedatzeko baldintza materialak ere: XV. menderako Europan oso zabalduta zegoen papera, pergaminoen prezioen erdian. Hartara, liburuen salerosketa merkatu eta liburuen zirkulazioa hedatu zen. Berrikuntza teknologiko horren bidez, gutxiengo txiki baten idatzizko kultura zena orokortu egin zen, eta ordu arteko ahozko kultura nagusia alboratu (Azurmendi, 2020, 53. or.).

XVI eta XVII. mendeetan, euskal lurraldeetan ibilitako inprimatzaileek, gerokoek bezala, toki- eta lurralde-agintarien babesa bilatu zuten. Bitartean, inprimatzaileak harat-honat ibili ohi ziren lanerako interesgarri ikusten zuten herritik herrira, ez luzarorako, inprimatze-mandatu amaitu arte. Iruñeak erakarmen berezia zuen, Nafarroako Erresumako hiri buruzagia baitzen, monarkiaren eta apezpikutzaren egoitza nagusiak bertan kokatzen ziren neurrian. Beraz, Nafarroa agertzen da edizioan aktiboan. Dena den, XV eta XVI. mendeetako edizioen oso ale gutxi heldu zaizkigu, eta horretan zeresan handia izan dute berrerabilerak, ondare bibliografikoari buruzko interes eskasak eta paperaren galkortasunak (Santoyo Mediavilla, 2003, 2005, 109-123. or.).

Inprimatzaileek beharrezkoa zuten Elizaren edo agintari zibilen lizentzia. Errege-erregina Katolikoekin agindupeko lurretan, edizioa zentsuratzeko lehen arauak 1502ko uztailean eman ziren. Lizentziarik gabe inprimatzeak isunak, monarkiaren lurraldeetatik kanporatzea eta, are, ondasun guztien galera ekar diezazkiokeen inprimatzaileari. Edizioaren gaineko neurri hertsagarri eta arbitrarioek Filipe II.a errege espainiarrarekin jo zuten gaina: 1558. urtetik hara, heriotza, ondasunen galera eta liburuen erreketak zigorrak ezarri ziren lizentziarik gabe editatzearen. Gerora, neurri horiek zerbait ere arindu ziren, heriotza betiko erbestearrekin ordezkaturik. Inprimatzaile kanpotarrei eta ofizioa ikastera kanpora joandakoei kontrol estu eta hertsagarria ezarri zitzaion, eta Europatik inportatu ondandunari (material tipografikoak ere tartean) monarkiak debekua ezarri zien (Madariaga Ateka, 1995, 45-51. or.). Trentoko Kontzi-

lioaren ondoren, Elizaren idazkietan gaiak aukeratzeko eta argitalpenak ateratzeko baldintzak finkatu ziren, baita saihestu beharreko irakurgaiak ere. *Index librorum prohibitorum* zerrenda hazkorra izan zen edizioaren gaineko politika hertsagarri horren erakusgarri argiena (Salaberri Muñoa, 2002, 69-76. or.). Ondorioz, XVII. mendean, Euskal Herriko edizio-lanak zatarrak izan ohi dira (Madariaga Ateka, 1995, 45-51. or.).

Aldi berean, moldiztegiak ideien zabalkunderako (eta murrizketarako) tresnak zirenez, hala koroak nola tokian tokiko agintariek beren alde-ra ekarri nahi izaten zituzten inprimatzaileak, sariak eskainiz: besteak beste, zerbitzu militarretik eta hainbat zergatatik salbuestea, erakunde zein espedizio militarretako kideei etxean ostatu eman behar ez izatea. Urteko soldata eskuratzea izaten zen agintarien begiko izatearen sari nagusia, XVIII. mendean ohiko bilakatua. Foru- zein toki-erakundeen idazlanen gaineko inprimatze-baimena monopolio bilaka zitekeen emakida bidez, eta pribilegioa belaunaldiz belaunaldi transmititu.

Inprimatzaileak susmopean izaten ziren gure artean agertu eta hasieratik bertatik. Kontrol hori ez zen Euskal Herriko kontu hutsa. Lizarrako Miguel Egiak berak (behean aipatuak) bi urteko kartzelaldia pairatu zuen Valladoliden, Gaztelan inprimatzaile ari zela, Erasmoren lanak editatzearen. Euskal Herriko lurraldeak, ordea, tentsio puntu bero iraunkorren erdigunea ziren: erlijio-gerrak eta foruen auzia, hala nola Nafarroaren estatus politikoa. Bertako erakundeek eta botere zentralak beren diskurtso eta kontakizunak zabaltzeko zuten borrokan, foru-diputazioek ulertu zuten inprentak garrantzi handia zuela beren intereserako, eta beren alde baliatu zuten. Agintarien kontrol nahi horrek, bada, are gehiago estutu zituen inprimatzaileak (Madariaga Ateka, 1995, 45-51. or.). Nafarroaren konkistatik, hurrengo hamarkadetan, Nafarroa Garaiko organo legegilea, Hiru Estatuak (Gorteak), bere legeak inprimatzeko ahalmena eskuratzeko borrokatu zen; aldiz, Gaztelaren kontrolpeko Nafarroako Errege Kontseiluaren eta bisorraiaren (erregeordearen) eskumeneko izaten jarraitu zuen. Konkista ondoko hamarkadetan, halaber, Errege Kontseiluak jarraitu zuen izaten inprimatze-lizentziak esleitzeko ahaldu-na (Itúrbide Díaz, 2015, 52. or.).

2. Hizkuntzen erabilerari buruzko oharrak

Estatu modernoak sortzearekin batera, herri-hizkuntzak nazio-hizkuntza bilakatu ziren, gaztelania Gaztelako Erresumarena, eta frantsesa Frantziako Erresumarena. Euskal Herrian, ordea, horiek ez ziren herriaren ohiko hizkuntzak, herritarrak gehienez euskaldun elebakarrak zi-

ren neurrian, elebidunik falta ez zen arren². Gaztelaniak XIII. mendetik bere bidea egin zuen administrazioko eta boterearen hizkuntza gisa Gaztelako Koroari loturik, baita jakintzarako bitarteko hizkuntza gisa ere. XVI. mendean, idatzizkoan herri-hizkuntzen aldeko hautua egin zenean, bada, gaztelania naturaltasun handiz bilakatu zen idatzizko eta jakintza-aren hizkuntza Hego Euskal Herrian. Beste hizkuntza horien aldean, nabarmen geratu zen euskararen egoera diglosikoa (Mounole & Gómez-López, 2018, 527-529. or.).

Biarnesak estatus bat zuen Nafarroako Erresumari loturik, baina hura itzali ahala galdu egin zuen ofizialtasuna eta idatzizko presentzia, argi eta garbi XVII. mende hasieran. Kontrako aldean, frantsesak goraldi handia izan zuen XVII. mendearen bigarren erdialdean, eta gizarte-klase ertaineko herritarretan zabaldu, euskarazko liburuen kalterako. XVIII. mende arte latinak kultura-hizkuntza izaten jarraitu zuen Ipar Euskal Herrian (Mounole & Gómez-López, 2018, 527-529. or.). Hizkuntzen bidegurutze horrek hizkuntzak ikasteko metodoen argitalpena hauspotu zuen.

Aro Modernoaren hasieran, artean ere, herriaren ohiko hizkuntzak herri-hizkuntzatzat jotzen ziren, gramatikarik gabeak, idazteko desegokiak. Aldiz, Nafarroako Erresuma-Biarnoren eraginpean, ideiak herri-hizkuntzetan zabaltzeko protestantismoarekin piztutako lehiak zirrikituak ireki zizkien ez bakarrik erromantzei, baizik eta euskarari berari. Horretarako, Trentoko Kontzilioak (1545-1563) garrantzi berezia izan zuen: euskarari balio instrumentala aitortu zitzaion Eliza katoliko-erromatarren kristau-ikasbidea herritarren artean zabal zedin. Artean, euskararen erabilerari buruzko eztabaida indarrean zela, Adrian Anbereskua Lizarrako inprimatzaileak Gaztelako Erresuman saldu ahal izateko lizentzia eskatu zuen. Nafarroa Garaian herri gehienak baitziren euskaldunak, eta ezin zituen gaztelaniazko liburuak behar beste saldu (Arana Martija, 1994, 37-53. or.).

Bada, 1601ean, Calahorrako Pedro Manso de Zuñiga apezpikuak agindu zuen mezu kristaua, kristau-ikasbidea, herriaren hizkuntzan helaraztea. Askotan, bada, euskaraz jarritako lanak itzulpenak ziren, eta arrakasta berezia izan zuen gaztelaniaz Madrilen argitaratu Gaspar Asteteren *Catecismo de la Doctrina Christiana* (1599). Kristau-heziketak erreferentziatzako eredu baten premia zuen sermoietarako, eta Asteteren idazlana-

---

[2] Jakina, egoera soziolinguistikoa ez zen homogenea. Desberdina zen gizarte-klaseen artean edo Euskal Herriaren muin geografikoan eta mugako eskualdeetan. Bigarren eremu horietan, beste hizkuntzek presentzia argiagoa zuten.

ren itzulpenak hori eskaini zuen. Lan hori *Asteteren doctrina* izenez ezagutu dugu, arrakasta handikoa euskaraz (Leturiaga Angoitia, 2022, 52-55, 60-64. or.). Kontrarreformaren premietan oinarrituz, luzaz euskal literatura eredu bat finkatu zuen testu bat *Symbolum SS Apostolorum, diversis nationum linguis expressum* opuskuluan bildutako “Kredo” izan zen, 1614an Erroman argitaratua (Salaberri Muñoa, 2002, 69-76. or.). Euskaraz, sei liburu identifikatu dira orain arte XVI. mendean inprimaturik; XVII. mendean, berriz, jada 46 ziren, eta kopuru hori hirukoiztu egin zen hurrengo mendean: 151 liburu (Igartua & Zabaltza, 2021, 80-81. or.). Euskarazko edizioaren oparoaldia Ipar Euskal Herrian jazo zen lehenik, XVII. mendean, protestantismoari eta jansenismoari buru egiteari begira (Leturiaga Angoitia, 2022, 59. or.).

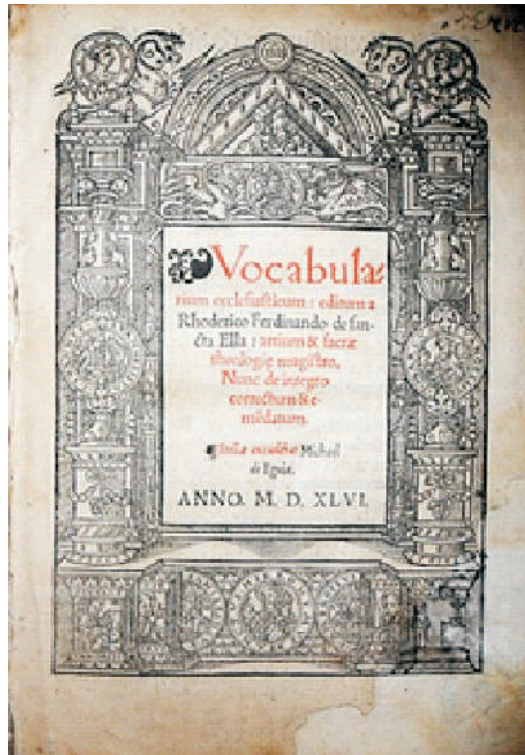
3. Inprimatzaileak eta edizio-lanak

Euskal Herrira, Donejakue bidetik heldu ziren lehendabiziko inprimatzaileak, beste hainbat lanbidetako beharginak eta teknikariak bezala (Arana Martija, 1994, 37-53. or.). Euskal Herrian, moldiztegia edo inprenta Gutenbergek asmatu eta 40 urtera sartu zen. Iruñea izan zuen lehendabiziko inprimalekua, jada XV. mende amaieran. Arnaut Gilen Brocarkoa inprimatzaileak (Brocario ere deitua) Tolosa Okzitaniar ikasi zuen ofizioa, eta Pautetik Iruñera heldu zen bere zerbitzuak eskaintzera (Arana Martija, 1994, 37-53. or.). 1489an, *Manuale Pampilonense* argitaratu zuen. Iruñean, 24 liburu inprimatu zituen bere egonaldian, eta garaiko onena zela kontsideratzen da (Azurmendi, 2020, 53. or.). Luze gabe, ordea, Brocarkoa politikoki eta militariki puzten ari zen Gaztelako Koroa kementsuaren epelean hazi zen. Lehenik, bere tailerra Logroñora lekualdatu zuen (1501), eta gero Alcala de Henaresko inprimatzaile bilakatu, Cisnerosek hara deitu zuenean (Arana Martija, 1994, 37-53. or.).

Iruñeko tailerrean edizioeko teknikari ari zelarik, Miguel Egia Brocarkoaren eta Maria Zozaiaren bataio-izen bereko alabarekin ezkondu zen (1518). Garai horretan eta hurrengo mendeetan edizioan ohi zen legez, familia eta negozioa uztartu zituzten. Gaztelako Erresuman inprimatzaile aritu eta gero, Miguel Egiak edizio-lantegi emankor bat ezarri zuen Lizarran 1546an, Nafarroako Gorteez zergetatik salbuetsia. Egia urte horretan bertan hil zen, eta haren langile Adrian Anbereskoa flandestarrak eman zion segida Lizarrako inprimategiari, 1568 arte.

Lehenago, ordea, 1561ean, *Doctrina christiana y pasto espiritual del alma* inprimatu zuen, Antso Eltsokoak ondu 10 orriko idazlan elebiduna, gazte-

laniaz eta euskaraz. Asteteren dotrinaren moldaketa bat da, gaztelaniazko idazlan arrakastatsu horrekin egin ziren hainbeste bezala (Leturiaga Angoitia, 2022, 60-64. or.). Eltsokoaren hori da inprimatu zela ezagutzen dugun euskarazko lehen kristau-ikasbidea, eta bigarren inprimatua (euskarazko lehen a Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* izan zen, 1545ean). 1569an, artean ere, Antso Eltsokoak dotrina horren koadernatutako 444 ale zituen saltzeko, eta Cintruénigoko apaizak erosi zizkion. Aldiz, itzainak ez bide zuen tratua bere zatia bete, eta alferrik galdu ziren Tuterako biltegi batean. Horrek auzi bat ireki zuen, emaitza ezezagunekoa. Martin Azpilkuetak, *Doctor Navarrus* delakoak, Antso Eltsokoa *kantabriarra* eta haren dotrina goretsi zituen 25 urte geroago bere *Miscellaneum centum* lanean, eta argudiatu zuen beharrezkoa zela herri hizkuntzak erabiltzea kristautasuna zabaltzeko eta Pio V.a aita santuak ez zuela hori debekatu. Ez zaigu, ordea, Eltsokoaren idazlan horren alerik heldu (Goñi Gaztambide, 1995, 7-21. or.).

1. irudia. Miguel Egia inprimatzaileak Lizarran inprimatu
Vocabularium ecclesiasticum (1546)

1568an, Adrian Anbereskoa Iruñera lekualdatu zen iraukorki, erregimentuaren (udalaren) eta Erresumako foru-erakundeen babespean. Nafarroako Errege Kontseiluak Foru Murriztua inprimatzeko promesaz erakarri zuen Iruñera, baina hori ez zen gertatu; izan ere, Erresumak (Gortek) ez zuten 1686 arte inprimatu ahal izan (Itúrbide Díaz, 2015, 58-59. or.).

Luze gabe, ezkontza bidez, Tomas Porralsen eskuetara pasa zen Iruñeko inprimategi hori. Porralsen moldiztegitik atera zen *Refranes y sentencias comunes en bascuence* euskarazko lana (1596), eta ale bakarra besterik ez zaigu heldu (Santoyo Mediavilla, 2003, 2005, 108-124. or.). 1570-1596 aldian, bera (bere inprimategia) izan zen Iruñeko inprimatzaile bakarra, Iruñeko Erregimentuaren (udalaren) 10 urteko kontratu esklusibo batez eta urteko 50 dukateko soldata kobratuz (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 47-49. or.).³ Ordutik hara, inprenta betiko finkatu zen Iruñean. Hori Bortuez hegoaldeko Nafarroako Erresuman jazotzen ari zen. Beste euskal lurraldeek, artean, ez zuten inprimatzaile finkorik.

XVII. mendean, Carlos Labaien iruindarra izan zen Nafarroako inprimatzaile garrantzitsuena, berrogeita hamar idazlan inguru argitaratuz, tartean zirela gaztelania-euskara ele bitan plazaratu dotrinak: 1621eko *Tratado de cómo se ha de oír misa en romance y bascuence* edo 1626ko *Doctrina Christiana en castellano y bascuence* (Zuloaga San Román, “Inprentaren historia Euskal Herrian”). Hastapenean, Labaienek Zaragozan inprimatu zuen Juan Larunberekin lankidetzan, Euskal Herriko inprimatzaile-leinu bateko lehendabizikoa. 1607tik hara, berriz, Labaien sorterrian finkatu eta bertan ibili zen inprimatzaile. Aldi labur batez, Matias Mares inprimatzailearekin lehiatu zen 1596-1609 aldian, jatorriz frantsesa (“Matías Mares”, RAH). Erregimentuak (udalak) eta foru-erakundeak lan-karga hornitzaile handiak zituzten.

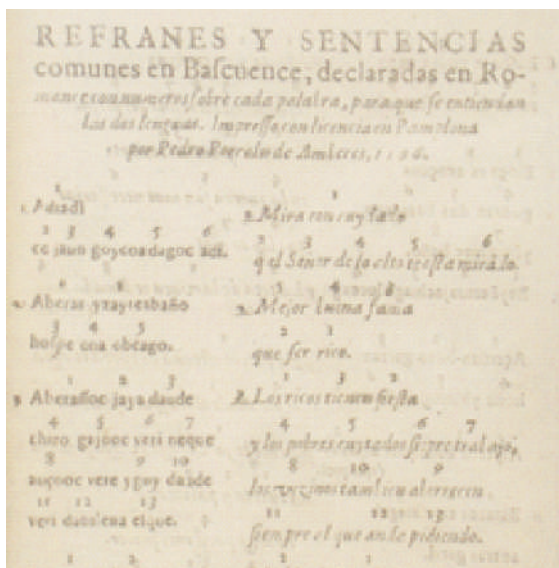
Labaienen alaba Isabel Diego, Zabala inprimatzailearekin ezkondu zen, eta Martin Gregorio bi haien semeak (1644 inguru-1700) gurasoen lanbidean jarraitu zuen. Dударik gabe, erreferentziazko inprimatzaile izan zen Bortuez hegoaldeko Nafarroako Erresuman mendearen azken herenean: Martin Gregorio Zabala Erresumako eta Iruñeko Erregimentuko (udaleko) inprimatzaile ofizial bilakatu zen bere heriotza arte (1700 arte). Haren izena 1700. urteaz geroko argitalpenetan agertzen da, dirudienez haren alargun Maria Alavak hala erabakita (Itúrbide Díaz, 2007, 2: 416, 482-484. or.). Haren Iruñeko inprimategitik atera zen *Annales del*

[3] Tomas 1591n hil zen, eta Pedro semeak hartu zuen inprimategiaren lema.

Reyno de Navarra kronikaren lehendabiziko liburukia 1684an, Josef Moretek idatzia (Arana Martija, 1994, 37-53. or.).

Bizkaian, Garibaik eta Martinez de Zaldibiak Jaurerriaren banakotasuna eta ezaugarri bereziak aldarrikatzen zituzten unean, XVI. mendean foru-agintariak Gaztelara (Burgosera eta Medina del Campora) joan ziren Bizkaiko Forua inprimatzera (1527 eta 1575). Itsas hiri garrantzitsua izanagatik, Bilbok artean ez zuen inprimatzailerik. Izan ere, portu hiria izanik, beste toki batzuetan inprimatzen ziren edizio lan horiek, eta gero inportatzen. Garibairen *Los XL libros del Compendio historial de las chronicas y universal historia de todos los reynos de España* idazlan historiografiko oparoa, hain zuzen, Anberesen argitaratu zen (1571).

1577an, hutsune hori betez, Matias Mares Ibaizabalgo hiribilduan agertu zen, Salamancan luzaro lanean jardun ondoren. Eskatu zuen baimena eta laguntza bat eman zekiola inprimategia instalatzeko, eta Bilbon edizioaldi oparo bati eman zion hasiera. Mares inprimatzaile polifazetiko izan zen, eta gaztelaniazko zein latinezko idazlanak editatu zituen. Besteak beste, bere inprimategietatik lan handiak atera ziren, hala nola Huarte de San Juanen *Examen de ingenios* eta Andres Pozaren *Hidrografía* zein 1587ko *De la lengua, poblaciones y comarcas de las Españas* tratatua (Santoyo Mediavilla, 2003, 2005, 109-123. or.).

2. irudia. Refranes y sentencias comunes en Bascuence...

Tomas Porralsen seme Pedrok Iruñean argitaratua (1596). Lehen orrialdea.

Haatik, 1587an, Mares Bilbotik Logroñora joan zen, eta Pierre Collé (edo Collet) izan zuen ondorengo Ibaizabalgo hiribilduan. Collé ere frantsesa zen jatorriz, Champagnekoa, baina Iruñetik heldua. Izen-abizenak bertako kutsu batez sinatzen zituen: “Pedro Cole de Ybarra” (Larrínaga Bernárdez, 15). Ez doa oharkabean hala Gipuzkoako nola Bizkaiko lege-arauek beren izen ona eta arbasoak frogatu beharra ezartzen zietela euskal lurraldeotan herritartu nahi zuten arrotzei. Izan ere, jazarpen hori pairatu zuen Maresek, eta horixe izan zuen 1587an jaurerretik joateko, edo hobe esateko, kanporatua izateko arrazoia, judua baitzen (Madariaga Ateka, 1995, 45-51. or.).

1607an, Logroñon, Santo Domingo de la Calzadan eta, goian aipatu bezala, Iruñean inprimatzaile aritu ondoren, Mares Iratxen jarri zen inprimatzen, harik eta 1609an hil zen arte. Urte horretan, jada, haren alarguna agertzen da inprimatzaile (“Matías Mares”, RAH). Iratxen, edizio lanek 1617 arte jarraitu zuten, eta ez gehiago. Monasterio horretan, Maresen errelebua, izan ere, Nikolas Asiainek hartu zuen ia hamar urtez (“Inprentaren historia Euskal Herrian”, Zuloaga San Román). Ia aldi berean, Fiteroko monasterioak ere moldiztegia izan zuen.

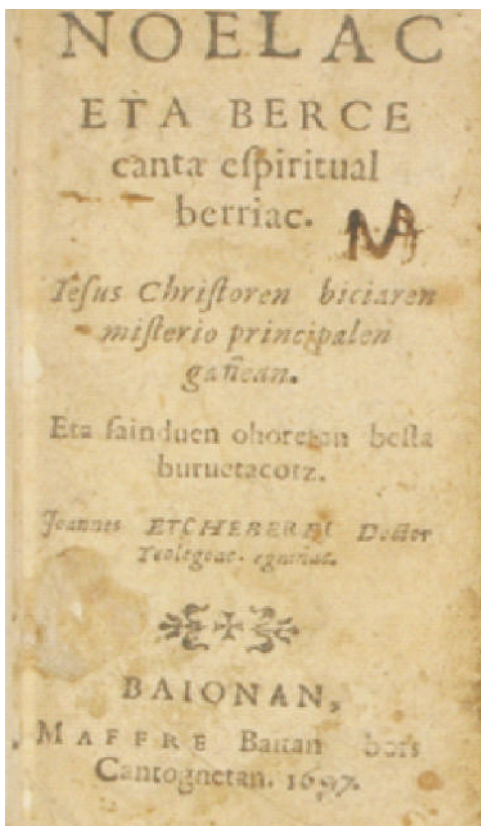
Bilbon inprimatzaile ari zela, Collék euskarazko lan bat atera zuen, gutxienez: Betolatza arabarraren *Doctrina christiana en romance y bascuence* (1596), Calahorrako apezpikuak hala agindurik; ale bakarra heldu zaigu (Santoyo Mediavilla, 2003, 2005, 109-123. or.)⁴. Hamarkada batzuk geroago, Bilbora Pedro de Huidobro inprimatzailea heldu zen Burgostik eta, hari esker, Bilbon Bizkaiko Foruaren hirugarren argitaraldia inprimatu zen 1643an, Bilbon inprimatu lehendabizikoa (Arana Martija, 1994, 37-53. or.). Bilbok ez zuen inprimategi iraunkorrik izan orduz gero ere, baina tarteka, inprimatzaileak Bizkaiko hiriburuan finkatu ziren XVII. mende amaiera arte. 1697an Juan Antonio Arriete Lezearen berri dugu, 1700 arte. Urte horretan, *Historia, y milagros de la prodigiosa imagen de Nuestra Señora de Begoña especial abogada, y protectora del Señorío de Vizcaya* editatu zuen, Bizkaiko Andre zaindariaren gorazarretan. XVIII. mendean, Bizkaiko hiriburuan, iraunkorra izan zen inprimategien presentzia (Lopez de Luzuriaga Martinez, 2023, 35-60. or.).

Bortuez iparraldera, XVI eta XVII. mendeetan inprimaturik plazaturiko euskal idazlanak Euskal Herriaz kanpoko inprimategietatik atera ziren (Díaz Noci, 2000). Nafarroako Erresuma-Biarnoko errege-erreginen babespeko euskarazko lanak, hala nola Bernart Etxepareren *Linguae Vas-*

[4] Asteteren dotrinaren beste itzulpen bat (Leturiaga Angoitia, 2022, 60-64. or.).

conum Primitiae (1545) eta Joanes Leizarragaren *Iesus Christ gure Iaunaren Testament Berria* (1571), Bordelen eta Arroxelan inprimatu ziren, hurrenez hurren. Axularren *Gero ere* (1643) Bordelen inprimatu zen; Joan Tartasen *Onsa hilceko bidia*, berriz, Orthezen 1666an. Asmo erlijioso-didaktikoz ere bai, XVII. mendean, katixima eta idazlan aszetiko katolikoak argitaratu ziren Oloroeko Arnaut Maitie apezpikuaren leinuko en hegaltan⁵, hala Oloroen (Biarnon) nola Pauen. Konparazio baterako, Athanase Belapeireren *Catechima laburra eta Jesus-Christ goure Ginco Jaunaren eçagutcia, salvatu içateco*, Pauen inprimatu zen 1698an.

Inprimatzaileen ibiltarizatzen eta atzerrian inprimatzeko joera XVII. mendeko azken hamarkadetan hasi zen aldatzen, inprimatzaileak toki berean, hiriburuetan, luzaro finkatzen joan zirenean. Ipar Euskal Herriko lurraldeetan, lehendabiziko inprimalekua eta bakarra Baionan izan zen, Frantziako Erresuman. Nafarroa Beherean, ez zaigu inprimategiren berririk heldu (Oregi, 1997, 579-584. or.)⁶. Are, Erresumako sindikoak *Los fors et costumaz deu royaume de Navarre deça-ports* Nafarroako (Behereko) Erresumako “konstituzioa” inprimatzea ahal beste gibelatzea bultzatu zuen, Nafarroako Estatuarekin (Erresumaren legegintza eta ordezkartza organoa) eta Nafarroako Kantzilertzarekin bat etorritik, lege-indarririk izan ez zezan, testu horrek koroaren

3. irudia. *Noelac eta berce canta espiritual berriac*, 1697ko edizio baten azala (Baiona)

[5] Zuberoa Oloroeko elizbarrutian zegoen.

[6] Sabin Oregik (1997) eta Jose Antonio Arana Martijak (1994) Euskal Herriko inprimatzaile aktiboen zerrenda osoak eskaini dituzte beren ikerlanetan, era desberdinetan sailkatuta.

mesedetan jokutzen zuelakoan, eta ez Nafarroarenean. Gerotik gerora, azkenean, Nafarroa Behereko foru berrituak presio handien artean inprimatu ziren, biarnesez (Lafourcade, 2010, 111-139. or.). 1645ean egin zen hori, ez Nafarroan, Biarnoko Orthezen baizik (Goyhenetche, 1985)⁷.

Baionak Jean Merlet izan bide zuen lehen inprimatzailea, 1608an (Arana Martija, 1994, 37-53. or.). Haatik, bestetik, euskarazkoa izan zen Baionan lehendabizi inprimaturiko idazlana: *Tresora hirovr lengvaietaqva, francesa, espagnola, eta hasqvara* (1642). Itzulpen-lan horrek Frances Bourdot izan zuen inprimatzaile, “Bayonan, Frances Bourdot, libourou Eguillaren echian” inprimatua, gerora Fauvetek hainbat aldiz berrinprimatua. Hirian beste bi inprimatzaile aritu ondoren, Baionak Antoine Fauvet izan zuen inprimatzaile ofizial 1667tik hara, inprimatzaile-leinu emankor baten aitalehena. 1684an, Fauvetek berak Aranbillaga apezaren *Jesu Christoren Imitacionea* editatu zuen, XV. mendeko Thomas Kempiskoa monjearen idazlanaren itzulpena, ibilbide arrakastatsukoa eta, gerora, euskarazko hainbat bertsio izan zituen (López Gaseni, 2011)⁸.

Julien Vinson hizkuntzalariaren esanetan, Antoine Fauveti Paul semeak, 1674an sortuak, hartu zion errelebu (Vinson, 1891, xxvii-xlii. or.); gero, berriz, Antoineren biloba Jean aritu zen inprimatzaile. Ziburuko Joanes Etxeberriren *Noelac eta berce canta espiritual berriac* 1630ean eta 1645ean argitaratu zen Bordelen, baina Euskal Herriko lurraldean, lehen aldiz Baionako Maffreren inprimategian, “Maffre Baitan”, editatu zen (Arana Martija, 1994, 37-53. or.)⁹. Liburu-denda hori jada 1636an aipatzen zen Baionako erregistroetan. Vinsonek bere garaiko Baionako liburu-denda garrantzitsu bakartzat jotzen du Maffreren, 11.000-12.000 aleko funts baten jabe. Batez ere “Espainiara igortzeko” liburuetan espezializatu zen, eta herrialde horrekin zuen salerosketa handiena (Vinson, 1891, xxvii-xlii. or.).

Gipuzkoako lurraldean, XVI. mendean Donostian inprimatzaile bat ibili zen laburki (1584-1586), Pedro de Borgoña, Euskal Herriaz kanpokoa (eta Frantziatik heldua), orduko inprimatzaileetan ohikoa zen legez. Da-

- [7] Goyhenetchek (1985) bi argitaraldi aipatzen ditu, eta jatorrizko agiriaren facsimilea eskaintzen, argi eta garbi 1645. urtea adierazia duena.
- [8] Kempiskoaren jatorrizko lana Silvain Pouvreauk euskaratu zuen lehendabiziko aldiz. 1669an argitaratzeko prest bazegoen ere, editatu gabe geratu zen; ikus Zuloaga San Román, “Pouvreau, Silvain”.
- [9] 1697an bi edizio atera ziren Baionan eta beste bi 1699an, “Maffre Baitan” laurak ere: ikus Atutxa, 1999, 233-312. or. Arana Martijak (1994) ez du 1697koa aipatzen, eta 1699koa jotzen du idazlanaren inoizko hirugarren argitaralditzat.

kigunez, 1552tik hara, hogei urte eman zituen Lizarran eta, heterodoxia kontrolatzeko ikuskatzaileek liburugileei¹⁰ urtero egiten zieten bisitan, Pedrok 1572an ikuskatzaileari adierazi zion Adrian Anbereskoarekin aritu zela liburugile- eta koadernatzaile-lanetan (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 47-48. or.)¹¹. Iruñean, inprimategia sortzeko ahalegina egin zuen, baina Tomas Porrallis lehiakideak auzitara eraman zuen horregatik, eta ez zuen bertako auzitegien eta agintarien babesik lortu (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 49-52. or.). Pedro de Borgoñak Tolosan inprimatu zuen lehen aldiz, 1586an: otoitz-liburu bat. Hala ere, Pedro ez zen Tolosan finkatu (Díaz Noci, 1996). Ez dago haren berri gehiago Gipuzkoan. Probintziako izen onari eta odol garbiari buruzko foru-arauek bertan finkatzea eragotzi bide zioten (Madariaga Ateka, 1995, 46-47. or.).

Joan zen denbora, eta inprimategia Gipuzkoan ezartzeko hurrengo eta behin betiko ahalegina Martin Huarte (edo Ugarte) nafarrarekin heldu zen, Uharte Arakilgoa, 1667an Donostian finkatua. Bortuez hegoaldeko beste lurralde auzoetan bezala, Gipuzkoan, aldundi nagusiak beren inprimatzailea izatearen interesaz ohartu ziren, eta horixe sustatu zuten. Huarte inprimatzaile ofizial izendatu zuten 1668an, eta 1669. urtean Bartzar Nagusiek, Tolosan bilduak, urteko 30 dukateko soldata onartu zioten (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 47-58. or.). Martin Huartek Amsterdametik behar letrak eta tresneria ekartzeko eskaera egin zien lurraldeko foru-agintariei, eta baimena eman zioten. Bada, Huartek *Quaderno de Leyes de Alava* izan zuen, hain zuzen, inprimategiko lehendabiziko idazlana, artean ez baitzegoen inprimategirik Gasteizen.

1672an, huartetarrek kazetaritza genero bati eman zioten hasiera Gipuzkoan: “errelazioak” (‘relaciones’). Lehendabizikoa *Fiestas que la nobilissima ciudad de San Sebastián hizo al nacimiento de D. Sebastián Baltasar Cárlos Calders y Rojas* izan zen. Kazeta horiek, prentsa modernoaren aitzindari, bat zetozen Europan XVII. mende hasieran zabaltzen hasi ziren jorekin, eta Penintsulan zehazki Katalunia eta Madril izan ziren erreferentziatzko gunek; Madrilen, 1661etik argitaratzen zen *Gazeta de Madrid*. Huarte leinuak *Noticias principales y verdaderas* eta *Noticias Extraordinarias del Norte* argitaratu zituen astero, bi astean behin argitalpen horiek elkarrekin txandakatuz, gutxienez 1704 arte (Díaz Noci, 1996).

[10] Liburugileak, historikoki euskaraz agertzen den bezala, liburu-salerosleak eta koadernatzaileak ziren, RAEk *librero* sarrerarako gaztelaniaz ematen dituen definizioen arabera.

[11] Soldadu ere ibili omen zen. Iruñera lekualdatu zen Lizarratik, Filipe II.a erregearen aginduz 1572an bertako gaztelua dinamitaz leherrarazi ondoren (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 49. or.).

Martin 1678an hil zen, eta Gipuzkoako Batzar Nagusiek Huarteren soldata eta baldintza berdinekin jarraitzea baimendu zioten Francisca Aculodiri, Martinen emazteari, harik eta haren seme batek ardura hartzen zuen arte. Franciscaren ardurapeko familia tailerra Donostiako San Bizente elizaren parean zegoen eta, bertatik, *Noticias principales y verdaderas* argitalpenak plazaratu zituzten, 1688ko urtarriletik hara. Italiako, Alemaniako, Moskuko, Poloniako, Tartariako, Herbehereetako, Ingalaterrako, Frantziako eta Bruselako berriak zekartzan (Díaz Noci, 1996); horiei bertakoak gaineratzen zitzaizkien. Hainbat zenbakik Franciscaren beraren sinadura daramate; bestetan, berriz, haren semearena. Horrek historiako lehendabiziko kazetari bihurtuko luke Francisca. Gainera, haren inprimategiak Gipuzkoako lehendabiziko euskarazko liburua argitaratu zuen: Nikolas Zubiaren *Doctrina cristiana en Bascuence*, 1691n editatua (García Aranburu, “Mujeres y tipografía: anónimas con nombre”).

Urte horrez geroztik, Franciscaren seme Bernardo agertzen da Gipuzkoako inprimatzaile ofizial. 1695ean, berriz, Iruñera lekualdatu zen, *Annales del Reyno de Navarra* kronikaren bigarren liburukia editatzeko; hurrengo bi urtean, ordea, Tolosan izan zen, Gipuzkoako foru eta ohituren bilduma inprimatzen, Miguel Aranbururen *Nueva recopilación de los fueros, privilegios, buenos usos y costumbres...*, 1697koa (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 13-22. or.).

Araba izan zen Gaztelako Koroaren peko azken euskal lurraldea inprimategi bat izaten. Izan ere, XVIII. mende arte ez zen inprimategirik finkatu Araban, zehazki Gasteizen: 1722an. Horren arrazoitzat eman dira, alde batetik, biztanleriaren sakabanaketa eta, bestetik, landa-ingurunearen pisu handiak, hiriburua bera hari hertsiki lotua izanik (Lopez de Luzuriaga Martinez, 2023, 35-60. or.). 1627an, lehen ahalegin bat egin zen inprimategi bat ezartzeko, Batzar Nagusietan proposatu bezala, baina inbertsio faltaz, ahalegina ez zen aurrera atera. Izan ere, agintariek eta ordena erlijiosoek lurralde auzoetara jotzen zuten beren lanak inprimatzeko, hala nola Bilbora, Donostiara, Harora, eta are urrutiago, Medina del Campora eta Madrila (Santoyo, 1995, 13-28. or.).

4. Bibliografia

- Arana Martija, J. A. (1994). Euskal Herriko inprentaren historia. *Uztaro*, 12, 37-53.
<<https://www.uztaro.eus/artikulua/13/euskal-herriko-inprentaren-historia/541>> [Kontsulta: 2023-11-07].
- Atutxa, I. (1999). Joannes Etcheberri ziburukoa : noelac eta testu kritika. *Lapurdum, Número Spécial 1*, 233-312.
<<https://doi.org/10.4000/lapurdum.1626>> [Kontsulta: 2023-12-08].
- Azurmendi, J. (2020). *Pentsamenduaren historia Euskal Herrian*. Andoain, Leioa: Jakin, UPV/EHU.
- Díaz Noci, J. (1996). Kazetaritzaren sorrera Euskal Herrian: XVII. eta XVIII. mendeetako kazetak eta errelazioak. *Zer*, 1 (1). Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatearen Argitalpen Zerbitzua.
<<https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/40654/17282-63466-1-PB.pdf?sequence=1>> [Kontsulta: 2023-11-09].
- Díaz Noci, J. (2000-05-12 / 2000-05-19). El nacimiento del periodismo en lengua vasca: la relación de Bayona de 1766. *Euskonews*, 78.
<<https://www.euskonews.eus/zbk/78/el-nacimiento-del-periodismo-en-lengua-vasca-la-relacion-de-bayona-de-1766/ar-0078001001C/#>> [Kontsulta: 2023-10-14].
- Fdez. de Casadevante Romani, Mª D. (2015). *La imprenta en Guipúzcoa (1585-1850)* (doktorego-tesia). Aula Documental de Investigación (ADI).
- García Aranburu, I. *Mujeres y tipografía: anónimas con nombre*. Usandizaga Diseño.
<<https://www.usandizaga.com/design/mujeres-y-tipografia/>> [Kontsulta: 2023-11-30].
- Göni Gaztambide, J. (1995). Sancho de Elso y su Catecismo bilingüe: nuevos datos. *Fontes Linguae Vasconum*, 68, 7-21.
<<https://doi.org/10.35462/flv68.1>> [Kontsulta: 2023-11-30].
- Goyhenetche, M. (1985). *For et coutumes de Basse Navarre*. Donostia, Baiona: Elkar S.A., Elkar S.A.R.L.
- Igartua, I. & Zabaltza, X. (2021). *Euskara / La lengua vasca*. Etxepare Euskal Institutua.

- Itúrbide Díaz, J. (2007). Diccionario de impresores y libreros en Navarra en el siglo XVIII. In *Escribir e imprimir. El libro en el Reino de Navarra en el siglo XVIII*, 2. Pamplona: Gobierno de Navarra.
- Itúrbide Díaz, J. (2015). *Los libros de un Reino: historia de la edición en Navarra (1490-1841)*. Colección Historia, 130. Iruñea / Pamplona: Nafarroako Gobernua / Gobierno de Navarra.
- Lafourcade, M. (2010). L'Autonomie administrative du Pays Basque de France sous l'Ancien Régime. *Jado: boletín de la Academia Vasca de Derecho = Zuzenbidearen Euskal Akademiaren aldizkaria*, 19, 111-139.
<<https://dialnet.unirioja.es/ejemplar/253852>>
[Kontsulta: 2023-01-05].
- Larrínaga Bernárdez, J. A. (1988). El nacimiento de la imprenta en Bilbao: Los primeros impresores, los primeros libros. *Bilbao*, 15.
- Leturiaga Angoitia, O. (2022). *Juan Irazusta. Pertsona, garaia eta idazlana*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia / Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- López Gaseni, J. M. (2011). Literatura traducida. In M. J. Olaziregi (koord.), *Historia de la literatura vasca*. BasqueLiterature.com. EIZEI,
<<https://web.archive.org/web/20090905033352/http://www.basqueeliterature.com/basque/historia/itzulia>> [Kontsulta: 2023-12-07].
- Lopez de Luzuriaga Martinez, I. (2023). Edizioa XVIII. mendeko Euskal Herrian: datu kuantitatiboak, joerak eta inprimategien bilakaera Wikidataren argitan. *Uztaro*, 126, 35-60.
<<https://www.uztaro.eus/artikulua/176/edizioa-xviii-mendeko-euskal-herrian-datu-kuantitatiboak-joerak-eta-inprimategien-bilakaera-wikidataren-argitan/2175>> [Kontsulta: 2023-11-26].
- Mounole, C. & Gómez-López, R. (2018). Euskara zahar eta klasikoa. In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia* (469-541. or.). Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia / Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- Oregi Zarautz, S. (1997). *Contribution des médias basques à l'extension fonctionnelle de l'euskara : de l'intérêt des socio-types linguistiques. Analyse prospective* (doktorego-tesia). Université Michel de Montaigne-Bordeaux 3.
- Real Academia de la Historia. "Matías Mares".
<<https://dbe.rah.es/biografias/49377/matias-mares>>
[Kontsulta: 2023-11-29].

- Salaberri Muñoa, P. (2002). *Iraupena eta lekukotasuna. Euskal literatura idatzia 1900 arte*. Donostia: Elkar.
- Santoyo, J. C. (1995). *La imprenta en Álava. Historia, obras, documentos. Vol. I. El siglo XVIII*. Vitoria: Fundación Sancho el Sabio.
- Santoyo Mediavilla, J. C. (2003, 2005). La imprenta en el País Vasco: breve panorama histórico. In *I Seminario sobre Patrimonio Bibliográfico Vasco* (109-123. or.). Vitoria-Gasteiz: Fundación Sancho el Sabio.
<<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4135417>>
[Kontsulta: 2023-11-30].
- Vinson, J. (1891). Notes préliminaires: I. L'imprimerie et la librairie à Bayonne. In *Essai d'une bibliographie de la langue basque* (xxvii-xlii. or.). Paris: J. Maisonneuve, Libraire-Editeur.
<<https://www.bilketa.eus/ark:/27020/go543738.locale=eu>>
[Kontsulta: 2023-11-11].
- Zaldua, I., Mur, P. & Madariaga, X. (1995). *Artes gráficas. Una introducción a la Historia de la Imprenta en el País Vasco*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia, Kultura Saila / Diputación Foral de Bizkaia, Departamento de Cultura.
- Zuloaga San Román, E. (2011). Inprentaren historia Euskal Herrian. In *Auñamendi Eusko Entziklopedia*. Eusko Ikaskuntza.
<<https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/inprentaren-historia-euskal-herrian/ar-73769-140662/>> [Kontsulta: 2023-11-27].
- Zuloaga San Román, E. Pouvreau, Silvain. In *Auñamendi Eusko Entziklopedia*. Eusko Ikaskuntza.
<<https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/pouvreau-silvain/ar-118295/>> [Kontsulta: 2023-11-27].